

lingen, framlagd i Uppsala 2001, om ungdomars boende och liv i studentkorridorer. År 2006 utgav författaren en undersökning om norska och svenska ungdomars politiska engagemang inom den globala rättviserörelsen.

I den här recenserade boken är huvudfrågeställningen varför ungdomar engagerar sig i en frikyrklig rörelse och vad som påverkar deras fortsatta engagemang inom den. Det är en nutidsstudie gällande kategorin ”unga kristna”. Zackariasson har under åren 2011–2014 intervjuat femton ungdomar i åldern 15–23 år, nio kvinnor och sex män. De var engagerade i olika anonymiserade lokalföreningar i Stockholmsområdet inom den frikyrkliga ungdomsorganisationen Equmenia. Omkring hälften av intervjupersonerna kom från hem som var engagerade inom frikyrkan. Resten kom från hem utan kyrklig förankring. Föräldrarna i dessa hem kunde åtminstone i början visa en tveksamhet till barnens frikyrkliga engagemang. De var rädda för att det rörde sig om en sekt. Inte alla intervjupersoner betraktade sig som kristna eller troende. Detta var heller inget krav från Equmenias sida. Aktivitetsengagemang och personlig kristen tro hängde alltså inte samman, vilket kan verka förvånande för en utomstående.

De ungdomar som inte betecknade sig som troende berättade om detta för andra ungdomar i omgivningen. På livsstilssidan var de studerade ungdomarna mera lika varandra, bland annat genom att de i huvudsak iakttog måttlighet eller avståndstagande från alkohol liksom sex före äktenskapet. De avvek därmed lätt från utomstående ungdomar som de mötte i skolan.

Beteckningen ”gemenskap” har blivit ett huvudord och har fått bilda titeln på boken. Studieobjektet ”unga kristna” sätts i relation till det omgivande svenska storsamhället med tanke inte minst på frågan om demokratisk fostran som aktiviteterna i Equmenia kunde bidra till. Det är intervjupersonernas berättelser om sina erfarenheter, upplevelser och känslor som står i centrum för undersökningen. Ungdomarna ses som aktörer i sina egna liv. De är inte bara mottagare av idéer utan medverkar också till att upprätthålla och förändra dessa.

Den sociala samhörigheten eller gemenska-

pen inom den frikyrkliga gruppen visar sig vara attraherande och grundläggande för att skapa engagemang. Vardagliga sociala handlingar har verkat sammanhållande. Det gäller dessutom läggerverksamhet som förekommit med jämna mellanrum. Där kunde frikyrkoungdomarna få ledaruppdrag som upplevdes som en positiv utmaning. Det var också viktigt att ledningen i form av pastorer och ungdomspastorer, som representanter för de vuxna, inte uppträdde alltför styrande över ungdomarna. En ömsesidig dialog var väsentlig. Öppenhet och en inkluderande inställning var ett viktigt element när utomstående utan tidigare kontakter med frikyrkan mötte gruppen. Den kristna föreställningen om att sprida kärlek var framträdande och uppfattades som något klart positivt oberoende av om man sade sig tro på Gud eller inte. Betydelsen av den gyllene regeln var alla ungdomarna ense om. Några uppenbara skillnader som grundar sig på kön har författaren inte kunnat påvisa.

Som läsare slås man av hur olikartade och till och med motsägande som svaren från olika intervjupersoner är. Det komplicerar författarens analys av tänkbara förklaringar. Boken är både påtagligt empirisk genom många och långa intervjuцитat och klart analytisk i relation till det insamlade materialet. På det teoretiska planet finns det många hänvisningar till och jämförelser med i första hand sociologisk och religionssociologisk litteratur som tillämpas på ett konstruktivt sätt. Boken avslutas med ett utförligt person- och sakregister.

Anders Gustavsson, Oslo University, Henån

Eva Helen Ulvros: *Kvinnors röster. Livsöden från det moderna Sveriges framväxt*. Historiska Media, Lund 2016. 319 s. ISBN 978-91-7545-324-8.

Eva Helen Ulvros presenterar i denna bok berättelser om tretton kvinnors liv. Berättelserna, presenterade i var sitt kapitel, är grupperade kronologiskt i tre avdelningar: först fem skildringar som avser kvinnoöden från sent 1700-tal

och tidigt 1800-tal, därefter tre från senare delen av 1800-talet och fem från 1900-talet. Den äldsta av de porträtterade kvinnorna föddes 1770, den yngsta 1944.

Det finns inget tydligt presenterat syfte i texten. Kanske förväntas bokens uppläggnings vara självförklarande. Kön är en uppenbar gemensam nämnare i framställningen, en annan är den fråga om handlingsutrymme som lyfts fram inledningsvis i det korta förordet: vad har varit möjligt för kvinnor i olika klasser, på olika platser, i olika tider och hur har deras villkor skiftat beroende på om de har varit ogifta, gifta eller änkor, gamla eller unga? Författaren aviserar här också en röd tråd på resultatnivå, nämligen ett ”återkommande” tema om hårt arbete och initiativrikedom, i kontrast till gängse föreställningar om kvinnlig svaghet och hjälplöshet.

Källorna till framställningarna varierar över tid. I den första delen, det vill säga vad gäller de tidigaste ödena, bygger skildringarna uteslutande på brev och/eller dagböcker. Efterhand tillkommer publicerade verk som underlag, till exempel biografier över kvinnorna själva eller över dem närstående mer kända män. Ju närmare vi kommer vår egen tid, desto mer uteslutande förefaller berättelserna vara baserade på sådana publikationer, och parallellt refereras allt oftare också till intervjuer som källor. Genomgående förefaller det då röra sig om intervjuer som tidigare har bearbetats för publicering i andra sammanhang, inte om resultat av möten mellan författaren och de berörda kvinnorna. Det senare hade annars varit praktiskt möjligt åtminstone i de två fall där huvudpersonerna fortfarande är i livet när boken ges ut.

Var och en av de tre avdelningarna i boken inleds med en kortfattad lägesbeskrivning. Där karakteriserar författaren den aktuella perioden med avseende på sådant som folkmängd, grad av urbanisering, arbetslivets organisation, utbildningsväsende, föreningar och folkrörelser samt lagstiftning, hela tiden med särskilt avseende på hur detta formade villkoren för kvinnors liv.

Själva berättelserna varierar i längd. De kortaste är under tio sidor, de längsta närmar sig trettio. Vissa av dem – framför allt då i de sena-

re delarna – täcker hela livslopp, andra koncentreras till kortare perioder i livet, ibland bara några få månader eller år. Denna variation framstår som en direkt konsekvens av källtillgången. De berättelser som fokuseras på avgränsade perioder av ett liv är de som baseras på brev eller dagboksanteckningar, medan skildringarna av hela livslopp oftare framstår som sammansmältningar av olika slags källor, ofta då med starka inslag av referat av tidigare publicerade levnadsteckningar.

Inledningsvis aktualiserar författaren en del källkritiska aspekter. Några av dem rör materialets art, till exempel det faktum att brev under första delen av den studerade perioden inte var någon privat kommunikation utan i normalfallet var avsedda att delas med flera genom högläsning, även då de explicit var ställda till en enda person, att formuleringarna i breven kan avspejla konventioner om hur en kvinna borde uttrycka sig, eller att skriva självbiografier liksom intervjuer representerar ett subjektivt urval av minnen. (Här kunde kanske ha tillfogats att även dessa källor, liksom breven, kan vara präglade av genrekonventioner.) Dessa kommentarer är allmänt hållna och kunde med fördel ha utvecklats till något mer konkreta resonemang – dels så att det hade framgått tydligare vilka tänkta kritiska invändningar de är ett svar på, dels med fokus på hur forskare faktiskt kan gå tillväga för att identifiera och hantera stilmedel och konventioner i ett arbete som åtminstone delvis syftar till att tolka fram ”känslor och tankar” (s. 9) ur texter från det förgångna. Ulvros demonstrerar i praktiken denna förmåga längre fram i texten, och det hade kunnat vara en fördel om hon också hade försökt skriva fram den som en artikulerad arbetsmetod.

Ett annat källkritiskt tema som berörs i inledningen är förekomsten av material. Författaren påminner om att brevsamlingar före sekelskiftet 18/1900 i mycket liten grad har bevarats i andra miljöer än de övre samhällsskikten, och att kvinnors brev under denna period tenderar att ha sparats som biprodukter i kända mäns samlingar. Detta har rimligtvis fått konsekvenser för urvalet av de levnadsöden som skildras i boken; somligt har helt enkelt varit möjligt, annat inte.

Hur författaren har valt eller prioriterat inom det möjligas gräns framgår dock inte (bortsett från den praktiska omständigheten att hon, enligt uppgift i efterordet, i sex av fallen har valt att porträttera kvinnor vars livsöden hon har arbetat med även i tidigare forskningsuppgifter).

Arten av de skildrade ödena varierar starkt, inte bara vad gäller de förutsättningar (inte minst då juridiska) som förändras under den period som boken spänner över, utan också på grund av att livet utspelar sig i olika sociala miljöer och olika delar av landet. Av någon anledning som inte kommenteras är boken uppbyggd som en resa från Sveriges södra delar till dess norra. För den klassmässiga variationen finns en liknande resa från högreståndsmiljöer till arbetarklass och klassresenärstematik, vilket förstås bör ses mot bakgrund av både de ovan nämnda kommentarerna om källtillgång och de övergripande samhällsförändringarna särskilt på utbildnings- och arbetslivsområdena.

Bokens stora styrka är att den för oss nära några kvinnors vardagsliv och skapar förutsättningar för att läsaren ska kunna leva sig in i deras öden och därigenom också i förflutna världar. Detta fungerar avgjort bäst när källorna är brev och dagböcker och när fokus i skildringen ligger på en begränsad del av kvinnornas liv. Skildringen av Agneta Faxes, till exempel, är baserad på hennes 29 bevarade brev till fästmannen sommaren 1795, då hon förbereder deras bröllop. Ulvros kombinerar här på bästa sätt ett noggrant uppmärksammande av huvudpersonens bestyr och reflexioner med fördjupande och förklarande kommentarer och kontextualiserande utblickar. En liten detalj (den är inte den i sammanhanget mest centrala, men den fäster sig i mitt minne av andra skäl) är påminnelsen om att dessa brev skrevs innan stavningen av det svenska språket hade normerats (s. 20). Därmed lockar Ulvros noggranna återgivning av formuleringarna mig stundtals att läsa högt, och jag tror mig ana en röst och en dialekt från slutet av 1700-talet. Detta är ett av bokens kortare kapitel, vilket också ter sig helt rimligt givet källornas begränsning. Det avrundas med en kortfattad summering av parets fortsatta liv tillsammans, avbrutet av makans död tio år efter bröl-

lopet. Nästa skildring följer Agneta Faxes make in i hans nästa äktenskap, genom att fokusera primärt korrespondensen med den änkefru i Blekinge, Helena Hollström, som han friade till per brev året efter den första hustruns bortgång. Även detta är ett av bokens både djupt intresseväckande och sakligt mycket informativa kapitel. Baserat på brev från båda parterna visar Ulvros hur tidens uppfattningar om äktenskapet som institution famnar både förnufts- och känslologiker, och hon gestaltar skickligt hur fru Hollström kombinerar handlingskraft i sak med en underdånig och självförminskande retorik i sina brev. Även i detta fall kompletteras den brevbaserade skildringen med ett tillägg om parets senare liv. Maken tillträdde som biskop i Lunds stift få år efter giftermålet, och för inblicken i deras hem och deras renommé som offentliga personer förefaller det ha funnits en myckenhet källor att tillgå, såväl till paret inkommande brev som publicerade minnen och till och med inpass i reseskildringar. Helena Hollström framstår som en kapabel och kompetent kvinna som också vinner stort anseende under sin livstid.

Hjärtskärande som kontrast är den efterföljande skildringen av kyrkoherdedottern Maria Sophia Bond som blir gravid utom äktenskap, senare gifter sig med änkemannen i den familj där hon tjänar som guvernant, genomgår en skilsmässa, återförenas med maken och sedermera blir ensam igen efter att han lämnar landet. Hon framlever de sista tre decennierna av sitt liv flyttande mellan sina vuxna barn, framför allt de mindre bemedlade, och ofta skriver hon sina brev frysande och sjuk i dragiga kammare på den nordvästskånska landsbygden. Även de två resterande kapitlen i bokens första del är primärt brevbaserade, och båda är synnerligen läsvärda.

I bokens andra del, som omfattar bara tre berättelser, presenterar de första två väl kända personligheter: folklivsforskaren och författaren Eva Wigström och psalmdiktaren Lina Sandell. I dessa två fall stöder sig Ulvros i hög grad på tidigare publicerade levnadsteckningar, och följer Wigström och Sandells livslopp från födelse till död. I dessa kapitel reduceras enligt min mening väsentligt den närhet och konkretion som ut-

märker de fem första skildringarna. Vi kommer helt enkelt huvudpersonerna mindre in på livet, och Ulvros förmåga att skickligt fånga upp och resonera vidare utifrån konkreta detaljer i källorna får också mindre utrymme. Den tredje skildringen i denna del av boken är baserad på elva dagböcker som huvudpersonen, Elisabeth Schmidt, skrev under de fyra år hon arbetade som guvernant i en prästgård i Bohuslän. Här kommer på nytt Ulvros förmåga att summera, konkretisera och analysera utifrån primärmaterial väl till sin rätt.

I bokens tredje del får vi möta fem kvinnor som kan representera olika aspekter av 1900-talets arbetsliv och stegvis expanderande möjlighetsrum för kvinnor: en folkskollärarinna, en kvinna ur arbetarklass, en nybyggarkvinna i lappländsk ödemark, en kvinnlig präst i pionjärgenerationen och en professor i företagsekonomi. Så vitt jag kan bedöma är dessa fem berättelser i allt väsentligt baserade på tidigare publicerade levnadsteckningar och/eller självbiografiska framställningar, och de hänvisningar till intervjuutsagor som Ulvros emellanåt gör torde genomgående syfta på redan processade och publicerade intervjufragment. Även denna del av boken får för mig en refererande och distansserande karaktär, berövad de kvaliteter som kännetecknar de kapitel där Ulvros går i närmkamp med brev- och dagboksmaterial. Jag antar att dessa kapitel har varit nödvändiga för att uppfylla författarens ambition att teckna verkligt långa linjer i det moderna Sveriges framväxt (som är bokens avgränsning enligt undertiteln). Men i sin nuvarande form menar jag att de – tillsammans med kapitlen om Wigströms och Sandells livslopp – bidrar till att ge samlingen en ojämn karaktär, till men för arbetet som helhet. En reflektion som inställer sig är om författaren någonsin övervägde att arbeta med ett kortare tidsdjup – det vill säga göra halt vid den period och inom de ramar då få publicerade levnadsteckningar eller andra tryckta skildringar fanns att tillgå – eller att under den längre tidsperioden hålla källtyperna mer konstanta genom att genomgående prioritera brev och dagböcker. Det senare torde förvisso ha blivit mycket arbetskrävande, och det hade säkerligen aktualise-

rat sina egna metodologiska problem. Såväl brev- som dagboksskrivande har förstås ändrat karaktär under de nära 200 år som boken täcker, och det skulle ha funnits mängder av skiftande konventioner och stilideal att urskilja, kommentera och hantera i analysen. Likväl tror jag att ett sådant angreppssätt kunde ha varit mödan värt; då skulle hela studien ha präglats av den närmkamp med kvinnornas egna perspektiv och ord som gör de tidigaste kapitlen så givande att läsa, och Ulvros förmåga att rama in och göra utblickar med utgångspunkt i det personliga och vardagliga skulle ha kunnat komma till sin rätt hela arbetet igenom.

Barbro Blehr, Stockholm

Fredric Bedoire: *Turist på 1800-talet. Bilder från de första tågresenärerna.* Bokförlaget Langenskiöld, Stockholm 2016. 243 s., ill. ISBN 978-91-88439-00-0.

1800-talet var det stora järnvägsbyggandets tid i Europa och i Sverige den tid då landet för första gången knöts ihop på allvar. Från diligenser övergick resandet till järnväg och ångbåtsförbindelser. Resandet fick nya dimensioner och öppnade för ett nytt sällskapsliv och resande, då järnvägsnäten nådde nya platser och städer. Ett okänt fotoarkiv, skioptikonbilder som tillhört byggnadsskolan vid Konstakademien i Stockholm och där samlingen kan härledas till arkitekten Claes Grundström, som var professor vid Konstakademien 1882–1912, är utgångspunkten för Fredric Bedoires bok om tågresenärer, turism och resande på 1800-talet. Skioptikonbilder visades i form av projektor, en *laterna magica*. Bilderna, som förvarats i en öppen trälåda, visar resorna som Grundström gjorde i Europa och där bildmaterialet visar hans egna privata fotografier, såväl originalbilder som från skiftande besöksplatser tagna av lokala fotografer. Sannerligen är det en fotografiskatt som är utgångspunkten för Bedoires skildring av den nya turism som järnvägsmoderniteten banade väg för. Vi får i första hand följa Grundströms och